

ΤΥΜΒΩΡΥΧΙΑ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΙ ΕΠΙ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

ΥΠΟ

ΣΑΒΒΑ ΧΡ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ, Ph. D.

«Διάταγμα Καίσαρος
Ἄρῃσκει μοι τάφους τύμβους
τε, οἵτινες εἰς θρησκείαν προγόνων
ἐποίησαν ἢ τέκνων ἢ οἰκείων,
τούτους μένειν ἀμετακινήτους
τὸν αἰῶνα· ἐὰν δέ τις ἐπιδ(ε)ίξη τι
να ἢ καταλελυκότα ἢ ἄλλω τινι
τρόπῳ τοὺς κηδευομένους
ἐξεργριφότα ἢ εἰς ἑτέρους
τόπους δώλῳ πονηρῶ με
τατεθεικότα ἐπ' ἀδικία τῇ τῶν
κηδευομένων ἢ κατόχους ἢ λί-
θους μετατεθεικότα, κατὰ τοῦ
τοιούτου κριτήριον ἐγὼ κελεύω
γενέσθαι καθάπερ περὶ θεῶν
ε(ι)ς τὰς τῶν ἀνθρώπων θρησ-
κ(ε)ίας. Πολὺν γὰρ μᾶλλον δεήσει
τοὺς κηδευομένους τιμᾶν·
καθόλου μηδενὶ ἐξέσθω μετα-
κεινῆσαι· εἰ δὲ μή, τοῦτον ἐγὼ κε-
φαλῆς κατάκριτον ὀνόματι
τυμβωρυχίας θέλω γενέσθαι».

Ὁ παγκοσμίως γνωστός ἱστορικός τῆς οἰκονομίας καθηγητῆς Rostovzeff παρετήρησε κατὰ τινα ἐπίσκεψίν του εἰς τὸ Cabinet des Medailles τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων μίαν μαρμαρίνην πλάκα τῆς συλλογῆς Fröhner, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτο κεχαραγμένη ἢ ὡς ἄνω παρατιθεμένη ἐπιγραφή, ἀναφερομένη εἰς τὴν τυμβωρυχίαν. Ἐγένετο ἔρευνα εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν τοῦ Fröhner καὶ ἐκεῖ εὗρέθη ὁλόκληρος ἡ ἐπιγραφή, πιστώτατα ἀντιγεγραμμένη, μετὰ τὴν σημείωσιν : «Dalle de marbre envoyée de Nazareth en 1878». Οὐδὲν πλέον τούτου κατέστη δυνατόν νὰ γίνῃ γνωστὸν ὅσον ἀφορᾷ τὴν προέλευσιν τῆς πλάκας. Ὁ Rostovzeff παρεχώρησε φιλοφρόνως τὴν μελέτην τοῦ εὗρηματός του εἰς τὸν Franz

Cummont, ὁ ἥπιος ἐδημοσίευσε τὴν ἐπιγραφὴν μετὰ φωτογραφίας καὶ ἐμπεριστατωμένον ὑπομνήματος (1).

Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὕτη ἐπιγραφὴ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, δὲν ἔχει γίνεαι εὐρύτερον γνωστὴ εἰς τὴν χώραν μας. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἱστορικῶν τοῦ δικαίου ἢ τῶν φιλολόγων ἠσχολήθη περὶ αὐτὴν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ φῶτα ἐνὸς θεολόγου δὲν ἐπαρκοῦν διὰ μίαν ἐνδελεχῆ καὶ πρωτότυπον μελέτην τῆς ἐπιγραφῆς, ὅ,τι ἀκολουθεῖ εἶναι ἀπλῶς τὸ resumé τῆς ἐρεύνης τῶν εἰδικῶν μὲ ἔμφρασιν πάντοτε εἰς ὅ,τι ἡ ἐπιγραφὴ θὰ ἐνδιέφερε τὸν θεολόγον.

Ὅπως ἀποδεικνύει ὁ Cummont, τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι μετάφρασις ἐκ τοῦ λατινικοῦ, μάλιστα πολὺ κακὴ μετάφρασις. Τὸ 'ἀρέσκει μοι' τῆς δευτέρας γραμμῆς εἶναι μετάφρασις τοῦ 'placet mihi'. Ἐνας Ἕλληνας θὰ ἔγραφε 'δέδοκται μοι'. Εἰς τὴν δεκάτην γραμμὴν ἡ δικανικὴ φόρμουλα 'dolo malo' ἀποδίδεται διὰ τοῦ 'δῶλω πονηρῶ'. Τὸ 'κεφαλῆς κατάκριτον' τῶν γραμμῶν 20—21 εἶναι μετάφρασις τοῦ 'capitis damnatum', τὸ δὲ 'ὀνόματι τυμβωρυχίας' τῶν γραμμῶν 21—22 εἶναι πιστὴ ἀπόδοσις τοῦ λατινικοῦ 'nomine sepulchri violati', ἔνθα τὸ 'nomine' δηλοῖ τὸν τίτλον ἢ τὴν κατηγορίαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίπτει ἡ πράξις.

Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις του σχετικῶς μὲ τὴν ποιότητα τῆς Ἑλληνικῆς μεταφράσεως ὁ θεωρητικὸς τοῦ δικαίου Édouard Cuy, εἰς περισπούδαστον μονογραφίαν του (2), συμφωνεῖ μὲ τὸν Cummont καὶ μὲ τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὴν ἐπιγραφὴν εἰδικῶν, ὅτι αὕτη ἐγρᾶφη πρωτοτύπως εἰς τὴν λατινικὴν.

Ἡ μελέτη τοῦ κειμένου ἀπὸ παλαιογραφικῆς ἀπόψεως ἀποκλείει κάθε ὑποψίαν περὶ νεωτέρας κατασκευῆς αὐτοῦ. Διὰ τὴν, ἐξ ἄλλου, νὰ πλαστογραφηθῆ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ τοπικῶν ἀρχόντων ἢ ὑπὸ ἰδρυτοῦ τινος τάφου μία ἐπιγραφὴ ἑλληνικὴ, ἢ ὁποία, κατὰ τὴν γενικὴν ὁμολογίαν, εἶναι μετάφρασις ἐκ τοῦ λατινικοῦ; Ἐπὶ τῆ βάσει παλαιογραφικῶν κριτηρίων ἐπίσης ὡς χρόνος προελεύσεως τῆς ἐπιγραφῆς καθορίζεται ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἢ περιόδος μεταξὺ 50 π. Χ. καὶ 50 μ. Χ. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ αὐτοκράτορος ὡς 'Καίσαρος' δὲν βοηθεῖ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῆς ἐπιγραφῆς. Ὁ Αὐγούστος δὲν διετήρησε τὸ μονοπώλιον τοῦ τίτλου αὐτοῦ, ἰδίως εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου 'καίσαρ' κατήντησε νὰ σημαίνῃ ἀπλῶς 'αὐτοκράτωρ' (Μάρκου 12 : 14, 17. Ματθαίου 22 : 21· 22 : 17. Λουκᾶ 20 : 22, 25. Πράξεις 17 : 7· 25 : 10· 25 : 21· 26 : 32· 27 : 24· 28 : 19). Οὕτω ἡ ἐπικεφαλὴς 'διάταγμα Καίσαρος' δύναται ἀπλῶς νὰ σημαίνῃ 'αὐτοκράτο'

(1) Un Rescript imperial sur la violation de sepulture, Revue Historique, τόμ. 163, 1930, σελ. 241—266.

(2) Édouard Cuy, Un Rescript d'Auguste sur la protection des Res Religiosæ dans les provinces, Revue Historique de droit Français et étranger, IX (1930), σελ. 383—410.

ρικὴ διαταγή. Ὁ Cummont θεωρεῖ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τοῦ τίτλου ὡς μὴ προσιδιάζουσαν εἰς ἐπικεφαλίδα ἐπισήμου ἐγγράφου. Διὰ τοῦτο κλίνει ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Αὐγούστου ὡς τοῦ Καίσαρος τῆς ἐπιγραφῆς⁽³⁾. Τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος, ὡς χρόνον προελεύσεώς της, ἀποδέχονται καὶ οἱ πλείστοι τῶν περὶ αὐτὴν ἀσχοληθέντων εἰδικῶν. Ὁ F. de Zulueta, μετὰ ἀπὸ ἀκριβοδικαίαν στάθμισιν τῶν διαφόρων ἀπόψεων, συμπεραίνει: «Ἐν ὀλίγοις ὄλαι αἱ ἐνδείξεις κλίνουν ὑπὲρ τοῦ Αὐγούστου, ἂν καὶ κάπως βραδυτέρα χρονολογία δὲν ἀποκλείεται»⁽⁴⁾.

Ἐγείρεται ὁμοῦς εὐλογον τὸ ἐρώτημα: Ἐὰν τὸ παρὸν διάταγμα ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου, δύναται νὰ προέρχηται ἐκ τῆς Ναζαρέτ, ἀφοῦ ἡ Γαλιλαία ἐτέθη ὑπὸ ῥωμαϊκὴν διοίκησιν μόλις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιβερίου; Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Τιβερίου ἡ Γαλιλαία ἦτο ἕνα ἀνεξάρτητον «σύμμαχον» ἔθνος, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὸν Ἡρώδη τὸν Μέγαν καὶ ἀκολούθως ὑπὸ τὸν Ἡρώδη Ἀντίπαν. Ἡ ἀνεξαρτησία τοιούτων κρατιδίων παρὰ τὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας προϋστατεύετο καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὑπὸ τῆς συγγλήτου μὲ σκοπὸν τὴν ἀσφάλειαν τῶν συνόρων. Δὲν ἔχει θέσιν ἐπομένως ἕνα τοιοῦτον διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος ἐντὸς τῶν περιοχῶν τούτων. Διὰ ταῦτα ὁ F. E. Brown, ὅστις χαράσσει ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἴδιον δρόμον εἰς τὴν μελέτην τοῦ διατάγματος, προτείνει τρεῖς περιόδους κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἀνέγερσις μιᾶς τοιαύτης στήλης εἰς τὴν Ναζαρέτ: α) μεταξὺ 48 καὶ 46 ἢ 44 π. Χ., ὅτε, ὑπὸ τὸ προσωρινὸν καθεστῶς τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ὁ Ἡρώδης διετέλεσε ῥωμαῖος διοικητὴς τῆς Γαλιλαίας καὶ Κοίλης Συρίας, β) ἀπὸ τοῦ 67 μέχρι τὸ 70 ἢ 71 μ. Χ. κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεγάλου πολέμου, καὶ γ) μεταξὺ 135 καὶ 145 μ. Χ., ἦτοι κατὰ τὴν περίοδον τῆς καταπίεσεως τῶν Ἰουδαίων, ἀφοῦ κατεστάλη ἡ ἐπανάστασις τοῦ 135 μ. Χ. καὶ μέχρι τῆς παλινοστήσεώς των ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Πίου. Ἡ τρίτη αὐτῆς περίοδος ἔχει, κατὰ τὸν Brown, τὰ περισσότερα ὑπὲρ αὐτῆς. Ἡ ἐν γένει χαώδης κατάστασις ἢ ἐπικρατήσασα κατὰ τὴν δεκαετίαν αὐτὴν ἐδημιούργησε τὰς προϋποθέσεις διὰ νὰ λάβῃ ἡ τυμβωρυχία τοιαύτην ἔκτασιν εἰς τὴν Παλαιστίνην⁽⁵⁾.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Brown ὑπὲρ τῆς βραδυτέρας χρονολογίας τοῦ διατάγματος δὲν εἶναι πειστικά. Αἱ αὐταὶ προϋποθέσεις γενικοῦ χαρακτῆρος ἴσχυσαν καὶ κατὰ προηγηθείσας ἐποχάς. Ἐπίσης δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἔκτασις τῆς ἔξουσίας τοῦ ῥωμαίου legatus τῆς Συρίας ἐπὶ τῶν ἀνεξαρτήτων «συμμάχων» κρατῶν τῆς περιοχῆς δὲν μᾶς εἶναι ἐπαρκῶς γνωστῆ. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἐσυνήθιζε νὰ ἐπεμβαίη εἰς πολὺ κρίσιμους περιστά-

(3) Ἐνθα ἀνωτ., σελ. 247.

(4) *Journal of Roman Studies*, τόμ. 22, 1932, σελ. 187.

(5) *American Journal of Philology*, τόμ. 52, 1931, σελ. 19—20.

σεις, ὅπως μία ἐπανάστασις ἢ ὁτιδήποτε σχετίζεται μὲ τὸν πόλεμον. Λόγω τῆς ἀβεβαιότητος ἐπὶ τοῦ προκειμένου αἱ γνώμαι διχάζονται καί, ἐνῶ πινες ἐκ τῶν εἰδικῶν οὐδεμίαν δυσκολίαν εὐρίσκουν εἰς τὴν δημοσίευσιν διατάγματος καισαρικοῦ εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐπὶ Αὐγούστου, ἄλλοι ἀναζητοῦν ἄλλους τόπους ἔξ ὧν ἡ ἐπιγραφὴ δύναται νὰ προέρχεται, διακομισθεῖσα εἰς Ναζαρετ ὑπὸ ἐμπορῶν ἀρχαιοτήτων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ ἐκεῖθεν ἀποσταλεῖσα πρὸς τὸν Fröhner.

Συναφῆς ὅμως πρὸς τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ διατάγματος εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἐν γένει θέσεώς του εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν νομοθεσίαν περὶ τυμβωρυχίας. Δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς *edictum*; εἶναι *decretum* ἢ *rescriptum*; Ἐν πρώτοις δὲν φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ *edictum*. Ἐλλείπουν ἀπὸ τὸ διάταγμα ὁ ἐπίσημος τόνος καὶ τὸ κανονικὸν *præscriptio* καὶ *subscriptio*· ἓνα τοιοῦτον *edictum* θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς εἶναι γνωστὸν καὶ ἔξ ἄλλων πηγῶν· ἐπίσης θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε γραφῇ ἀρχικῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν λατινικὴν, ἀφοῦ ἀπευθύνεται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας. Ἡ ὑψὴ καὶ ὁ τόνος τοῦ κειμένου ἀποκλείουν ὡσαύτως τὴν ἐκδοχὴν αὐτοῦ ὡς δικαστικῆς ἀποφάσεως (*decretum*) ἢ ὡς ἀπαντήσεως εἰς μὴνυσιν γενομένην παρὰ ἰδιώτου. Ὡς ἡ πιθανωτέρα διὰ ταῦτα ἐκδοχὴ δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀναγνωρίζουσα εἰς τὸ διάταγμα ἔν *rescriptum* ἢ *mandatum*, ἦτοι μίαν αὐτοκρατορικὴν ἀπάντησιν εἰς ἐρωτήματα τεθέντα παρὰ τινος διοικητοῦ ἐπαρχίας, καί, εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν πλέον συγκεκριμένως, ἐν ἀπόσπασμα διαταγῶν τοῦ αὐτοκράτορος, αἰτινες ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὸν κυβερνήτην τῆς ἐπαρχίας τῆς Συρίας. Τὸ αὐτοκρατορικὸν *rescriptum*, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποίου τυγχάνει τὸ ἡμέτερον κείμενον, μετεφράσθη ὑπὸ πινος ἐκ τῶν *comites* τοῦ διοικητηρίου τῆς Συρίας καὶ ἀπεστάλη πρὸς τοὺς ὑφισταμένους λειτουργοὺς τῆς ἐπαρχίας μὲ τὸν κάπως ἀόριστον τίτλον 'διάταγμα καίσαρος', ἐφόσον ἡ ἐπίσημος ὀρολογία δὲν εἶχεν εἰσέτι καθορισθῇ ἐπακριβῶς. Κάποιος ἐκ τῶν παραληπτῶν τοῦ διατάγματος, ἀντιμετωπίζων εἰς τὴν ἰδιαίτην περιοχὴν του εἰδικώτερον τὸ πρόβλημα τῆς τυμβωρυχίας, ἀπέσπασε τὸ σχετικὸν μόνον μέρος ἔξ αὐτοῦ καὶ τὸ ἐχάραξεν ἐπὶ πλακός, διατηρήσας τὸν γενικὸν τίτλον 'διάταγμα καίσαρος' (6).

Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ διατάγματος εἰς τὴν ἐν γένει ῥωμαϊκὴν νομοθεσίαν δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ὁμοφωνία καὶ σαφήνεια μεταξὺ τῶν εἰδικῶν. Ἡ 'actio sepulchri violati', περιεχομένη εἰς τὸ *edictum perpetuum*, ὅπερ ἐξεδόθη πρὸ τοῦ τέλους τῆς δημοκρατίας εἰς τὴν Ρώμην, ἐπιβάλλει μόνον χρηματικὰς ποινὰς διὰ τὰς διαφόρους περιπτώσεις τυμβωρυχίας (7).

(6) Éd. Cuq., ἔνθα ἀνωτ., σελ. 396—398.

(7) O. Lenel, Das *edictum perpetuum* 3, σελ. 222—223.

Τὸ ποίας ἀκριβῶς παραβάσεις σχετικῶς μὲ τοὺς τάφους τῶν νεκρῶν περιλαμβάνει τὸ edictum δὲν δύνανται οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ νὰ ἀποφασίσουν ἐξ ὧν λέγει ὁ Οὐλιανός (8). Ἡ ἀποζημίωσις (multa), ἣτις κατεβάλετο ὑπὸ τῶν παραβατῶν πρὸς τοὺς ζημιωθέντας, καθορίζετο κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ δικαστοῦ, ἀναλόγως τῆς περιπτώσεως καὶ τῶν συνθηκῶν. Μόλις κατὰ τὸν 2ον μ. Χ. αἰῶνα τὸ πρόστιμον διὰ 'sepulchri violatio' συναντᾶται καταβαλλόμενον οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς ζημιωθέντας ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Δὲν γνωρίζομεν τὸν ἀκριβῆ χρόνον, οὐδὲ τὰς συνθήκας ὑφ' ἃς τὸ πρόστιμον διὰ τυμβωρυχίαν ἀπὸ 'multa' μετεβλήθη εἰς 'poena' καὶ καθορίζετο οὐχὶ πλέον κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ δικαστοῦ ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει νομικῶν διατάξεων. Παρὰ ταῦτα ἡ παλαιὰ multa τῶν πραιτόρων δὲν φαίνεται ἐκλείψασα παντελῶς (9). Κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἡ τυμβωρυχία, ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς συγγύσεως τῆς ἐποχῆς, ἔλαβε τοιαύτην ἔκτασιν, ὥστε ἀπητήθη πρὸς ἀντιμετώπισίν της ἡ λήψις ἐκτάκτων μέτρων, ὡς ἡ ἐξορία καὶ τὰ καταναγκαστικὰ ἔργα-μέτρα ἀνήκουστα μέχρι τότε. Θάνατος ἐπεβάλλετο μόνον εἰς περιπτώσεις τυμβωρυχίας ἐνεργουμένης ὑπὸ ὁμάδος ἐνόπλων ἢ ἐν γένει μὲ τὴν χρῆσιν βίας. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κεφαλικὴ ποινὴ περιορίζετο ὑπὸ τῶν παραδεδομένων νόμων εἰς ἓνα μικρὸν ἀριθμὸν ἐγκλημάτων, οἱ νομομαθεῖς ἐξήσκουν ὅλην τὴν ἐρμηνευτικὴν τῶν δέξυνον, διὰ νὰ συμπεριλάβωσι τὸ 'sepulchri violatio' ὑπὸ ἄλλας διαφόρους κατηγορίας νόμων, ὡς τὴν κατηγορίαν τῶν «leges Juliae de vi publica et de vi privata» κατὰ τῆς συγκεντρώσεως ἐνόπλων καὶ κατὰ τῆς παραβιάσεως τῆς ξένης ιδιοκτησίας (10), τὴν τοῦ «de extraordinariis criminibus» καὶ τὴν κατηγορίαν τῶν νόμων «laesae religionis» καὶ «laesae majestatis» (11). Οὐδαμοῦ παρὰ τοῖς νομομαθέσι συναντᾶται μνεῖα τοῦ ὑμετέρου διατάγματος. Ἐξ ὧν αὐτῶν συνάγεται ὅτι τὸ παρὸν rescriptum εἶχεν ἀπλῶς τοπικὴν ἰσχὺν καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἐξεδόθη ὑπὸ ὅλων ἐκτάκτους περιστάσεις.

Ποῖαι ὅμως θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι αἱ περιστάσεις αὗται; Εἶναι εὐνόητον ὅτι οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ διάταγμα προτείνουν διαφόρους ἀπαντήσεις, ἀναλόγως τῆς ἐκδοχῆς ἐκάστου ὅσον ἀφορᾷ τὸν χρόνον πού ἐξεδόθη τὸ διάταγμα. Ὁ Cummont, ἀποδεχόμενος τὰς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Τιβερίου ὡς τὰς μόνας ἐξ ὧν τοῦτο ἠδύνατο νὰ προέλθῃ, προτείνει δύο ἐρμηνείας (12). Τὸ διάταγμα δύναται νὰ κατανοηθῇ εἰς τὸ πλαίσιον τῆς γενικῆς τοῦ Αὐγούστου πολιτικῆς τῆς παλινορθώσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς ἀρχαίας

(8) Πανδέκται, 47, 12, 3.

(9) Mommsen, Strafrecht. σελ. 817—821.

(10) Πανδέκται, 48, 6, 1 2, 3 47, 12, 8.

(11) Ἰουστινιανός Κώδιξ, 9, 19, 1.

(12) Cummont, ἔνθα ἄνωτ., σελ. 265—266.

πατροπαραδότου θρησκείας. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ rescriptum (γραμμαὶ 1—15) ἀπαριθμοῦνται αἱ διάφοροι περιπτώσεις αἱ συνιστώσαι τυμβωρυχίαν συμφώνως πρὸς τὸ edictum τοῦ πραιτόρος μὲ ἔντονον τὴν ἔμφασιν ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτήρος τῆς παραβάσεως. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος (γραμμαὶ 16—20) τὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρῶται εἰς ἓν μόνον ἀδίκημα, τὸ τῆς βιαίας ἔκταφης· εἰς τὸ ἕξῃς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς τυμβωρυχίας θὰ ἰσοδυναμῆ πρὸς ἱεροσυλίαν, πρὸς προσβολὴν κατ' αὐτῶν τούτων τῶν θεῶν (τῶν ἀρχαίων ῥωμαϊκῶν manes) καὶ θὰ τιμωρεῖται μὲ θάνατον. Οὕτω ποιῶν ὁ Αὐγούστος ἐπεζήτησε τὴν ἐπαναφορὰν μιᾶς ἀρχαιοτάτης πράξεως παρ' Ἑλλησι καὶ Ρωμαίοις, ἡ ὁποία, παρὰ τὸ edictum τῶν πραιτόρων, δὲν εἶχε παντελῶς ἐκλείψει. Ὅπως ὁ Ἰουλιανὸς μὲ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ «mos majorum» ὑπῆγαγε τὴν τυμβωρυχίαν εἰς τὰ θρησκευτικὰ ἀδικήματα⁽¹³⁾, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐνήργησε καὶ ὁ Αὐγούστος πολὺ ἐνωρίτερον.

Τὸ ἀδύνατον σημεῖον τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς, ὅπως τονίζει καὶ ὁ de Zu' lueta⁽¹⁴⁾, εὐρίσκεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι πλὴν τοῦ ἐμπορικοῦ jus gentium δὲν ὑπῆρχεν εἰσέτι ἐνιαῖος νομικὸς κώδιξ δι' ὀλόκληρον τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἡ ἰσχὺς τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου περιορίζετο μόνον εἰς τοὺς ῥωμαίους πολίτας καὶ ἔδαφικῶς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Συνέβαινεν περίπου ὅ,τι καὶ σήμερον εἰς τὴν Βρετανικὴν αὐτοκρατορίαν, ὅπου οἱ ἐπὶ τῶν ἀγγλικῶν νήσων καὶ ἀπανταχοῦ τῆς αὐτοκρατορίας Βρεττανοὶ πολῖται κρίνονται ἐπὶ τῇ βάσει διαφορετικῶν νόμων ἢ οἱ λοιποὶ πολῖται τῶν Κτήσεων. Εἶναι δύσκολον ἐξ ἄλλου νὰ ἀποδώσῃ τις εἰς τὸν Αὐγούστον τόσον χιμαιρικὰς προσπαθείας, αἱ δὲ ἀπόψεις τῶν συμβούλων του ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἐγνωσμένως ἀντίθετοι⁽¹⁵⁾. Ἀνέκδοτόν τι τοῦ Macrobius ἐμφανίζει τὸν Αὐγούστον συνιστῶντα πράγματα ἀντίθετα πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ διατάγματος⁽¹⁶⁾.

Ἡ δευτέρα ἐρμηνεία τοῦ Cummont στηρίζεται εἰς τὴν ἐκδοχὴν ὅτι τὸ διάταγμα προέρχεται ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τιβερίου. Οὗτος ἐξέδωκε τὸ παρὸν rescriptum διὰ μόνην τὴν Ἰουδαίαν, τὸ δὲ περιεχόμενόν του δὲν ἀντιπροσωπεύει παρὰ τὴν ἐπίσημον ῥωμαϊκὴν ἀποψιν ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς ταφῆς καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Συμπληροῖ τὰ ὅσα γνωρίζομεν ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ματθαίου (27: 12—15). Οἱ ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων θεωρηθέντες ἐκ τοῦ κηρύγματος τῶν μαθητῶν περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος, ἔθεσαν εἰς κυκλοφορίαν τὰ περὶ κλοπῆς τοῦ σώματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ἀνέφεραν τὸ γεγονός εἰς τὸν Πιλάτον καὶ οὗτος ἀκολούθως εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ναζαρετ εἶναι ἓνα ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ αὐτοκράτορος. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς κλίνει

(13) Ἰουστινιανὸς Κώδιξ, 9, 19, 5.

(14) De Zulueta. ἔνθα ἀνωτ., σελ. 194.

(15) Ed. Cuq, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 406—410.

(16) Macrobius, Sat., II, 4.

καὶ ὁ Abel⁽¹⁷⁾, ὅστις κατὰ τ' ἄλλα δίδει ἀπλῶς ἓνα resumé τῶν ἀπόψεων τοῦ Cummont.

Ἡ ἐρμηνεῖα αὐτὴ εἶναι ἀπορριπτέα διὰ τοὺς κάτωθι λόγους: 1) Ἡ ἐπιγραφή δὲν ἠδύνατο νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν Ναζαρετ ἐπὶ Τιβεριοῦ. Μόλις ἐπὶ Κλαυδίου ὁ Ἀγρίππας I ἤνωσε τὴν Ἰουδαίαν καὶ τὴν Σαμαρείαν μὲ τὰς τετραρχίας τοῦ Ἀντίπα καὶ τοῦ Φιλίππου, τὰς ὁποίας ἤδη κατεῖχε. Μέχρι τότε ὁ διοικητὴς τῆς Ἰουδαίας δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ τῆς Γαλιλαίας. Ἄν καὶ συνελήφθη ὁ Κύριος εἰς τὴν Ἰουδαίαν καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῇ δοῦσίν του, ὁ Πιλάτος ἔκρινεν ὑποχρέωσίν του νὰ τὸν ἀποστείλῃ πρὸς τὸν Ἡρώδην Ἀντίπαν, τετραρχὴν τῆς Γαλιλαίας, εὐρισκόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ διὰ τὸ Πάσχα, ἐπειδὴ ὁ Κύριος προήρχετο ἐκ τῆς Γαλιλαίας (Λουκ. 23 : 7). 2) Οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς περὶ ἀναστάσεως ὑπάρχει εἰς τὸ κείμενον. 3) Δυσκόλως νοεῖται, πῶς διάταγμα εἰς τὴν λατινικὴν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς κατανόησεώς του ὑπὸ τῶν Ναζαρηνῶν ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀραμαϊκὴν. 4) Οὐδαμοῦ τῆς παλαιᾶς χριστιανικῆς παραδόσεως ἀναφέρεται διωγμὸς τῶν χριστιανῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρόντος rescriptum. Ὁ ἴδιος ὁ Cummont ὁμολογεῖ: «Ἡ χριστιανικὴ αὐτὴ ἐρμηνεῖα τοῦ rescriptum φαίνεται ὀλιγώτερον πιθανὴ ἀπὸ ἐκείνην, ἥτις συνδέει τοῦτο μὲ τὴν θρησκευτικὴν παλινόρθωσιν τοῦ Ἀγούστου· ἐπειδὴ ὁμως εὐρισκόμεθα εἰς βαθὺ σκότος, νομίζω ὅτι ἀδικαιολογήτως θὰ ἠδύνατό τις νὰ τὴν ἀποκλείσῃ ἀπολύτως»⁽¹⁸⁾.

Ὁ G. D. de Sanctis⁽¹⁹⁾ προσεπάθησε νὰ διορθώσῃ τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ Cummont. Ἡ ἐπιγραφή δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γενερωθῇ εἰς τὴν Ναζαρετ ἐπὶ Τιβεριοῦ, ἠδύνατο ὁμως νὰ στηθῇ ἐπὶ Κλαυδίου. Ἡ νέα θρησκεία τοῦ Χριστοῦ ἦτο κατ' ἀρχὰς διὰ τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν τῆς Ρώμης ἓνα ἀπολύτως ἀσήμαντον γεγονός. Μόλις ἐπὶ Κλαυδίου ἤρχισε νὰ γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἀναταραχὴ, τὴν ὁποίαν προεκάλει ἡ χριστιανικὴ ἱεραποστολὴ μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας⁽²⁰⁾. Τότε ἐδημοσιεύθη καὶ τὸ παρὸν rescriptum ἐναντίον τῆς κεντρικῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ ἀναστάσεως.

Μία τοιαύτη ἐξήγησις τῆς ἐπιγραφῆς προϋποθέτει βεβαίως ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἄρχοντες λίαν ἐνωρὶς ἀπέκτησαν σαφῆ ἀντίληψιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ ἦτο ἐκεῖνο ποῦ ἐχώριζε τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τοὺς

(17) *Revue Biblique*, 1930, σελ. 569.

(18) Cummont, ἐνθα ἄνωτ. σελ. 266.

(19) *Riv. di Fil.*, 38 (1930) 260—1. 39 (1931), 134. 60 (1932) 129.

(20) Πραξ. 24,5; 17,6. Suetonius, *Claudius* 25,4. Ἐπιστολὴ τοῦ Κλαυδίου πρὸς τοὺς Ἀλεξανδρεῖς: «καὶ Ἰουδαίους δὲ ἀντικρυς κελεύω μηδὲν πλῆρω ὧν πρότερον ἔσχον περιεργάζεσθαι... εἰ δὲ μή, πάντα τρόπον αὐτοὺς ἐπεξελεύσομαι καθάπερ κοινὴν τῆς οἰκουμένης νόσον ἐξεγείροντας» ἐν Bell's, *Jews and Christians in Egypt* (1924) σελ. 25.

Ἰουδαίους. Διὰ τὴν τύχην δὲ εἰδικῆς ἀγγελίας ἡ Ναζαρέτ πρέπει νὰ ἦτο κέντρον τοῦ πρώτου Χριστιανισμοῦ σπουδαῖον (21). Ἀμφότερα ὅμως αἱ προϋποθέσεις αὗται εἶναι ὀλίγον παρακεινδυνευμένα. Ἐπειτα, ἂν ἡ ἀνάστασις τοῦ Κυρίου ἀπετέλεσε τὴν αἰτίαν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ rescipimus, εἰς τί τοῦτο ἀποβλέπει δημοσιευόμενον εἴκοσι ἔτη μετὰ τὸ γεγονός;

Ἐνεκα τῶν ἀδυναμιῶν τῶν ἐξετασθεισῶν θεωριῶν, ἐπροτάθησαν λύσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὁ σύνδεσμος τῆς ἐπιγραφῆς μετὰ τὴν Ναζαρέτ εἶναι ἐντελῶς συμπτωματικός. Ὁ Père Raphael Tonneau εἰς σχετικὸν περισπούδαστον ἄρθρον του (22) ὑποστηρίζει τὴν ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου προέλευσιν τῆς ἐπιγραφῆς, προτείνει ὅμως τὴν Σέφοριν ὡς τὸν τόπον ὅπου ἡ πλάξ τοῦ διατάγματος ἐστήθη ἀρχικῶς. Ἡ πόλις αὕτη ἀπέχει μόλις 8 μίλια ἀπὸ τὴν Ναζαρέτ, ὅπου μετεφέρθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τινος ἐμπόρου ἀρχαιοτήτων, εἶχε μικτὸν πληθυσμόν, ὅπερ ἐξηγεῖ τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς ἐπιγραφῆς, καὶ ἦτο ἡ πρωτεύουσα τῆς τετραρχίας μέχρι τὸ 26 μ.Χ., ὅτε ἐκτίσθη ἡ Τιβεριάς.

Τὴν εὐφρεστέραν ἐν τούτοις τῶν λύσεων προτείνει ὁ Jerome Carcopino (23), συσχετίζων τὴν ἐπιγραφὴν μετὰ τὸ γεγονός, ὅπερ διηγῆται ὁ Ἰώσηπος εἰς τὴν Ἀρχαιολ. XVIII, 29—30: «Κωνωπίου δὲ τὴν Ἰουδαίαν διέποντος... τάδε πράσσεται. Τῶν ἀζύμων τῆς ἐορτῆς ἀγομένης, ἦν Πάσχα καλοῦμεν, ἐκ μέσης νυκτὸς ἐν ἔθει τοῖς ἱερεῦσιν ἦν ἀνοιγνύναι τοῦ ἱεροῦ τοὺς πυλῶνας. Καὶ τότε οὖν ἐπεὶ τὸ πρῶτον γίνεται ἡ ἀνοιξὶς αὐτῶν, ἄνδρες Σαμαρεῖται κρύφα εἰς Ἱεροσόλυμα ἐλθόντες διάρρηξιν ἀνθρωπείων ὀστέων ἐν ταῖς στοαῖς, καὶ διὰ παντὸς τοῦ ἱεροῦ ἤρξαντο... μὴ πρότερον ἐπὶ τοιούτους νομίζοντες, τά τε ἄλλα διὰ φυλακῆς μείζονος ἤγον τὸ ἱερόν».

Ἐνῶ εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐπὶ Αὐγούστου ἦτο δυσχερὴς, ἂν μὴ ἀδύνατος, ἡ δημοσίευσίς διατάγματος παρ' αὐτοῦ, ἡ θέλησίς του εἰς τὴν Σαμαρείαν ἦτο νόμος μεταξὺ 6 καὶ 14 μ.Χ. Εἶναι ἐξ ἄλλου εὐκόλον νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς ἔμπορός τις ἀρχαιοτήτων μετέφερε τὴν πλάκα ἀπὸ Σαμαρείας εἰς τὴν Ναζαρέτ. Ὅσα διηγῆται ὁ Ἰώσηπος εἰς τὸ παρατεθὲν χωρίον ἔλαβον χώραν τῷ 8 μ.Χ. Τὸ κείμενον εἶναι ἐφθαρμένον καὶ δὲν εἶναι βέβαιον τί ἀκριβῶς ἔχει ἀπαλειφθῆ (24). Φαίνεται πάντως ὅτι τὸ ἐπεισόδιον μεταξὺ Σαμαρειτῶν καὶ Ἰουδαίων πρέπει νὰ εἶχε σοβαρώτατον χαρακτῆρα. Συμμορίαὶ Σαμαρειτῶν θὰ εἰσῆλθον λάθρα εἰς τὴν πόλιν καὶ τὸ ἱερόν, ἀσφαλῶς μετὰ τὴν βοή-

(21) Bl. Ernst Lohmeyer, Galiläa und Jerusalem.

(22) Revue Biblique, τομ. 40 (1931) σελ. 544—64.

(23) Revue Historique, τομ. 166, 1931, σελ. 77—92.

(24) Ὁ Carcopino συμπληροῖ τὸ κείμενον, παρεμβάλλων μεταξὺ τῶν λέξεων 'ἱεροῦ' καὶ 'ἤρξαντο' τὰ ἑξῆς: 'καὶ τότε οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς ὀστέα νεκρῶν μετετακινήσαντας ἀποκτείνειν.'

θειαν τῆς ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς, ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο κατὰ μέγα μέρος ἐκ Σαμαρειτῶν μισθοφόρων, καὶ ἐμίαναν τὸ ἱερὸν καὶ τὸν λαόν, ὥστε νὰ παραστῇ ἀνάγκη ἀναβολῆς τῆς ἐορτῆς ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας. Δὲν ἀναφέρει δυστυχῶς ὁ Ἰωσήπος οὔτε τίνων ἐξέθαιψαν τὰ ὄσπᾶ οὔτε ἑάν, οὔτω ποιοῦντες, εἶχον σκοπὸν τινα πλεόν τῆς μολύνσεως τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς βεβηλώσεως τῆς ἐορτῆς. Αἱ ἀντιρροήσεις τοῦ Ἐδ. Cyp ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δημοσιευθεῖσαι εἰς τὸν τύπον⁽²⁵⁾, ὅτι δηλ. τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἰωσήπου ἀναφέρεται εἰς μίαν μόνην περίπτωσιν τυμβωρυχίας, ἐνῶ τὸ ἡμέτερον διάταγμα ἀναφέρει πολλὰς τοιαύτας, δὲν εἶναι βάσιμοι. Τὸ διάταγμα καταδικάζει διὰ τῆς αὐστηροτάτης τῶν ποινῶν τὴν βιαιάν μετακίνησιν τοῦ νεκροῦ ἢ τῶν ὄσπῶν του, καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ κάμνει γνωστὰς καὶ τὰς σχετικὰς διατάξεις τοῦ πραιτορος. Ἐν ἐπεισόδιον, ὡς τὸ ἀνωτέρω ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου, θὰ ἐδικαιολόγει τὴν δημοσίευσιν ἑνὸς διατάγματος, ὡς τὸ ἡμέτερον ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου, ἐντός, μάλιστα, τοῦ γενικοῦ του προγράμματος περὶ παλινορθώσεως τοῦ ἀρχαίου θεσμοῦ τῆς ἐπιβολῆς τῆς κεφαλικῆς ποινῆς εἰς περίπτωσιν βιαιᾶς τυμβωρυχίας. Ἀπὸ τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς ὅμως μέχρι τῆς ἀποδείξεως ὅτι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἐπεισόδιον εἶναι τὸ προκαλέσαν τὸ διάταγμα, ὑπάρχει ποιά τις ἀπόστασις.

Πάντως, παρὰ τὸ ἀβέβαιον τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου καὶ τόπου τῆς προελεύσεως τῆς ἐπιγραφῆς, δύο τινὰ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς πιθανά: α) ὅτι ἡ ἐπιγραφή προέρχεται ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου καὶ β) ὅτι ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Παλαιστίνην. Πᾶσα ἐρμηνεία αὐτῆς ἐν συσχετισμῷ πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἱστορικὸν γεγονός εἶναι παρακεκινδυνευμένη. Τὸ θετικώτερον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διὰ τὸν θεολόγον ἐρευνητὴν κέρδος ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἐπιγραφῆς ἔγκειται εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς πιθανότητος, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἔλαβον χώραν τὰ γεγονότα τοῦ Γολγοθᾶ ὑπῆρχεν ἐν Παλαιστίνῃ ἐν ἰσχύϊ νόμος κατὰ τῆς τυμβωρυχίας. Πῶς ὅμως τὰ Εὐαγγέλια ἀναφέρουν ὅτι αἱ γυναῖκες τὴν πρωίαν τῆς Κυριακῆς ἐπεσκέπτοντο τὸν τάφον, διαλογιζόμεναι τίς θὰ ἀποκυλίσῃ δι' αὐτὰς τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου (Μαρκ. 16,3); Πῶς ἔφερον ἀρώματα, διὰ νὰ ἀλείψουν ἕνα νεκρὸν ἐντός μνήματος ἐσφραγισμένου καὶ φρουρουμένου ὑπὸ τῆς κουστωδίας; Οὐδαμῶς ἕξ ἄλλου εἰς τὰς πηγὰς ἀναφέρεται διωγμὸς τῶν χριστιανῶν ὡς τυμβωρύχων. "Οθεν φυσικὸν τυγχάνει τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ μὲν γυναῖκες ἠγνόουν τὰ περὶ φρουρᾶς τοῦ τάφου, τὸ δὲ σῶμα τοῦ Κυρίου δὲν ἦτο 'perpetuae sepulturae traditum.'

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τινὲς τῶν ὀρθολογιστῶν κριτικῶν ἀπαλλάσσονται παντελῶς τῶν σχετικῶν μὲ τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος διηγήσεων⁽²⁶⁾. Ἄλλοι

(25) Le Temps, 15 Fév. 1931.

(26) Alfred Loisy, The birth of the Christian Religion, ἀγγλ. μεταφ. ὑπὸ L. P. Jacks, London, 1948, σελ. 90.

ἀπυκρούουν μόνον τὴν περὶ κουστωδίας καὶ φρουρᾶς τοῦ τάφου διήγησιν, θεωροῦντες ταύτην ὡς ἐπινόησιν τῆς παραδόσεως ἀπολογητικὴν τῶν παρ' Ἰουδαίους φημολογουμένων περὶ κλοπῆς τοῦ σώματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀφετηρίας ἐκκινῶν ὁ Maurice Goguel κηρύσσει τὴν ἐπιγραφὴν ὡς ὅπως ἄσχετον πρὸς τὰ γεγονότα τῆς ταφῆς καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου (27).

Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἐπιγραφῆς διὰ τὴν ἀποσαφήνισιν ὁρισμένων προβλημάτων τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, αὕτη σχετίζεται μὲ ἐν ἀπὸ τὰ κύρια θέματα τῆς ἀπολογητικῆς τῆς νέας θρησκείας.

(27) Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses, 1930, fasc. 3.